

Roman Marcinek*

orcid.org/0000-0001-9985-2518

Zbigniew Myczkowski**

orcid.org/0000-0002-4014-950X

Andrzej Siwek***

orcid.org/0000-0002-3255-8768

Ocena skuteczności ochrony krajobrazu w parkach kulturowych w Polsce

Assessment of the Effectiveness of Preserving the Landscape in Cultural Parks in Poland

Słowa kluczowe: krajobraz kulturowy, dziedzictwo, parki kulturowe, doktryna, SWOT

Keywords: cultural landscape, heritage, cultural parks, doctrines, SWOT

Wprowadzenie

Krajobraz kulturowy, odzwierciedlenie interakcji czynników naturalnych i skutków działalności człowieka, stanowi tak nasze otoczenie, jak i obiektywny zapis trwających i przeszłych procesów cywilizacyjnych. Analiza krajobrazów kulturowych prowadzi do wyodrębnienia krajobrazów historycznych¹. W wyniku ewolucji doktryny i praktyki konserwatorskiej historyczny krajobraz kulturowy stał się przedmiotem ochrony, uznania za zabytek². Krajobraz historyczny jest najpełniejszą syntezą wartości zabytkowych, najbardziej złożonym i wymagającym przedmiotem ochrony³. W roku 1996 Andrzej Tomaszewski stwierdzał: „Polskie badania nad historycznym krajobrazem kulturowym należały do pionierskich w Europie. Od początku łączyły cel poznawczy z praktycznym. Budowanie i doskonalenie warsztatu naukowego kładło bowiem podwaliny ochrony konserwatorskiej krajobrazów historycznych Polski”⁴. W wyniku współdziałania świata nauki i środowisk konserwatorskich została ukształtowana ustawowa forma ochrony zabytków, adresowana zwłaszcza ochronie krajobrazu kulturowego – park kulturowy⁵. W 2017 na zlecenie Dyrekcji Narodowego Instytutu Dziedzictwa

Introduction

The cultural landscape, as a reflection of interactions between natural factors and the effects of human activity, it forms our surroundings and is an objective record of current and past civilizational processes. Cultural landscape analysis leads to the isolation of historical landscapes.¹ As a result of the evolution of conservation doctrine and practice, the historical cultural landscape has become an object of conservation and has been acknowledged as a monument.² The historical landscape is the most complete synthesis of heritage values, and the most complex and demanding object of conservation.³ In 1996, Andrzej Tomaszewski stated: “Polish studies on the historical cultural landscape were among pioneering research in Europe. They combined the cognitive and practical objective from the start. Developing and perfecting research methodology was laying the foundation for the conservation of cultural historical landscapes of Poland.”⁴ The cooperation of academic and conservation circles resulted in a statutory form of heritage conservation addressed specifically to the conservation of the cultural landscape—the cultural park.⁵ In 2017, at the request of the Directorate of the National Heritage In-

* mgr, główny specjalista Narodowego Instytutu Dziedzictwa, rzeczoznawca Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków

** prof. dr hab. inż. arch., Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

*** dr, Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego

* MA, the leading specialist for the National Heritage Board of Poland, an expert for the Historical Monuments & Art Conservators Association Poland

** Prof. D.Sc. Ph.D. Eng. Arch., Faculty of Architecture, Cracow University of Technology

*** Adjunct Professor, Arts History Institute, Jagiellonian University

Cytowanie / Citation: Marcinek R., Myczkowski Z., Siwek A. Assessment of the Effectiveness of Preserving the Landscape in Cultural Parks in Poland. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2021, 66:106–120

Otrzymano / Received: 25.02.2021 • **Zaakceptowano / Accepted:** 23.03.2021

doi: 10.48234/WK66PARKS

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

zespół autorów z Oddziału Terenowego NID w Krakowie, prezentujących niniejszy tekst, opracował analizę wykorzystania i skuteczności formy ochrony zabytków, jaką jest park kulturowy⁶.

Pogłębiona refleksja badawcza oraz upływ czasu pozwalają na rekapitulację wniosków i formułowanie zaktualizowanych zaleceń odnośnie do ochrony krajobrazów historycznych w Polsce. Przypomnijmy: park kulturowy to forma ochrony zdefiniowana w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z roku 2003⁷. Utworzenie parku złożono na barki rady gminy, która w uchwale powołującej park określa jego nazwę i granice, a także sposób jego ochrony, w tym zakazy i ograniczenia. Gdyby obszar parku przekraczał granice jednej gminy, może on być utworzony i zarządzany na podstawie zgodnych uchwał kilku rad. Plan ochrony parku sporządzany w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków zatwierdza rada gminy⁸. W wyniku nowelizacji ustawy wprowadzono obowiązek przeprowadzenia konsultacji społecznych poprzedzających podjęcie uchwały w sprawie utworzenia parku⁹. Rada ma możliwość utworzenia jednostki do zarządzania parkiem. Dla obszaru, na którym utworzono park, obowiązkowo sporządzany jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego.

Zapisy ustawowe uzupełniono w instrukcji „Zasady tworzenia parku kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania planu ochrony”, którą 6 X 2005 przyjęła i zarekomendowała do stosowania Rada Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury¹⁰. Jak dowodzi Marek Świdrak, istotnym dopełnieniem rozumienia przedmiotu ochrony stały się zapisy rozporządzenia Rady Ministrów z 11 I 2019 w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych sformułowane na podstawie art. 38 ust. 6 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, zwłaszcza załączniki nr 3 i nr 6¹¹. Zdaniem M. Świdra są one pierwszymi aktami w polskim systemie prawnym, rozpoznają dalece większą złożoność krajobrazu kulturowego, obejmującą m.in. takie aspekty, jak *genius loci*, tożsamość i swojskość krajobrazu czy „tożsamość miejsca”¹². Przyjmując zależność rozumienia definicji prawnych wynikającą z łącznej analizy ustawy o ochronie zabytków i ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, konstatujemy poszerzenie pojęcia zabytku o wartości niematerialne, co odpowiada zarówno dyrektywom doktrynalnym, jak i postulatami badawczym¹³.

Przeгляд istniejących i projektowanych parków kulturowych w skali kraju stał się podstawą do sporządzenia uwarunkowań i cech, które mają znaczenie dla ich funkcjonowania i skuteczności¹⁴. Analiza prawnych uwarunkowań istniejących parków kulturowych, w tym głównie celów ich powołania, treści uchwał je ustanawiających i zapisów planów ich ochrony, a także praktyki ich funkcjonowania i ochrony – prowadzi do następujących ustaleń:

Stan formalnoprawny

Z punktu widzenia skutecznego funkcjonowania parku kulturowego najistotniejsze znaczenie mają akty prawne konstytuujące jego charakter. Są to w pierwszym rzędzie:

stitute, a team of authors from the Regional NID Facility in Cracow, who have presented this text, prepared an analysis of the use and effectiveness of the cultural park as a form of conservation.⁶

In-depth academic exploration and the passage of time allowed us to recapitulate earlier conclusions and formulate an updated set of recommendations for the conservation of historical landscapes in Poland. Let us reiterate: the cultural park is a form of conservation defined in the Monument Conservation and Preservation Act of 2003.⁷ The establishment of such parks was conferred upon municipal councils, which, via a resolution that establishes a park, define a park's name and borders, as well as the manner of its conservation, including any prohibitions or constraints. Should the area of a park exceed the limits of a single municipality, it can also be established and managed based on concordant resolutions of several councils. A park conservation plan drafted in consultation with a voivodeship monuments conservator is approved by the municipal council.⁸ As a result of the act's amendment, a duty to carry out public consultations preceding the passing of a park establishment resolution has been introduced.⁸ The council can establish a division to operate the park. It becomes mandatory to draft a local spatial development plan for the area on which a park has been established.

The act's provisions were supplemented in the instruction “Regulations for establishing and operating cultural parks and drafting conservation plans,” which was approved and recommended for use on October 6, 2005, by the Monument Preservation Council of the Minister of Culture.¹⁰ As argued by Marek Świdrak, the provisions of the ordinance of the Council of Ministers of January 1, 2019, on the matter of preparing landscape audits, formulated based on art. 38 section 6 of the Spatial Planning and Development Act, especially appendices no. 3 and no. 6, became an essential supplementation of understanding the object of conservation.¹¹ According to M. Świdrak, they were the first acts in the Polish legal system to recognize the much greater complexity of the cultural landscape that covers aspects like the *genius loci*, identity and the homeliness of a landscape, or “place-based identity.”¹² Assuming a dependence between understanding legal definitions that arises from the combined analysis of the Monument Conservation and Preservation Act and the Spatial Planning and Development Act, we propose extending the notion of the monument to include intangible values, which corresponds to both doctrinal directives and research postulates.¹³

A review of existing and planned cultural parks in Poland became a basis for identifying determinants and characteristics that are significant to their functioning and effectiveness.¹⁴ The analysis of legal determinants applicable to existing cultural parks, mostly including the reasons for their establishment, the content of resolutions that establish cultural parks and the provisions of cultural park conservation plans, as well as the practice of their operation and conservation, led us to observe the following.

- uchwała o powołaniu parku kulturowego (niekiedy poprzedzana uchwałą intencyjną o przystąpieniu do tworzenia parku kulturowego),
- sporządzenie planu ochrony,
- sporządzenie planu zarządzania (dokument wewnętrzny gminy niewynikający bezpośrednio z wymogu ustawowego, lecz z potwierdzonej praktyką pragmatyki działań ochronnych),
- aktualizacja lub sporządzenie MPZP.

Skonstatowano, że większość parków – nawet tych skutecznie działających – nie ma pełnego zestawu dokumentów, część z nich jest dopiero opracowywana albo nie została zatwierdzona przez władze samorządowe, mimo obligatoryjności podjęcia stosownych uchwał i realizacji opracowań.

Zarządzanie

Mimo ustawowo określonej możliwości powoływania struktur zarządzających parkiem kulturowym w przeważającej liczbie przypadków nie podjęto takich działań. Decyzja w tej sprawie leży w gestii organu samorządowego powołującego park. Nie jest obligatoryjna i w praktyce jest uzależniona od woli i zamożności poszczególnych gmin oraz ich zdolności do finansowania działalności wyspecjalizowanej jednostki. Powoływane jednostki najczęściej przyjmują formę wydzielonej komórki w urzędzie i działają na podstawie jego regulaminu (np. w Krakowie, Warszawie, we Wrocławiu), z bardzo różnorodnymi zakresami kompetencji i zadań. Najczęściej odpowiedzialność za park przyjmują różne struktury w ramach urzędu (np. w Zorach, Kłodzku, Tarnowskich Górach) lub samorządowe instytucje kultury (Wietrzychowice, Ossów). Wyjątkową formą zarządzania parkiem kulturowym jest spółka prawa handlowego (np. spółka z ograniczoną odpowiedzialnością, działająca w Fortecznym Parku Kulturowym w Srebrnej Górze). Parkiem może zarządzać fundacja (Park Kulturowy Kalwarii Pakoskiej, Park Kulturowy w Wicinie). Zdarza się, że przy zarządzie powoływany jest odrębny organ opiniodawczy (jego przykład stanowi Społeczna Rada Konsultacyjna przy Parku Kulturowym Dolina Trzech Młynów w Bogdańcu czy Rada Parku w Gietrzwałdzie).

Słabość struktur i uprawnień zarządczych przekłada się wprost na zmniejszenie skuteczności funkcjonowania parku kulturowego. Przyjmowany obecnie szeroki zakres rozumienia dziedzictwa sprawia, że w zarządzanie nim zaangażowana jest znaczna liczba interesariuszy. Opracowanie i wdrożenie uzgodnionej wizji oraz polityk zarządzania obszarem chronionego dziedzictwa krajobrazowego w granicach parku kulturowego wymaga jednak współpracy ze wszystkimi interesariuszami. Potrzebne są dokumenty strategiczne dotyczące celu i działań w perspektywie czasu oraz dokumenty zarządcze porządkujące zależności i koordynację współdziałania.

Legal and formal state

From the standpoint of a cultural park's effective operation, the greatest significance is ascribed to statutes that constitute its character. The major of these are:

- the resolution on establishing the cultural park (sometimes preceded by a resolution with a proclamation of intent to create a cultural park),
- the conservation plan,
- the management plan (an internal municipal document that is not directly mandated by legislation, but a practically justified pragmatism of conservation measures),
- an updated or newly drafted LSDP.

It was stated that most parks—even those that we found to operate effectively—did not have a full set of documents, as some of them were either being prepared or were not approved by the municipality despite relevant resolutions and documents being mandatory.

Management

Despite a statutorily regulated ability to establish management institutions for a cultural park, no such action was found to be taken in most cases. This decision is at the discretion of the municipal body that establishes the park. It is not obligatory and, in practice, is dependent on the willingness and affluence of individual municipalities and their ability to fund the operations of a specialized body. The bodies that are established often take on the form of a separate division within the municipal administration and operate based on its regulations (e.g. in Cracow, Warsaw and in Wrocław), with a highly varied set of competencies and duties. Typically, this responsibility is taken on either by various structures within a municipal administration (e.g. in Żory, Kłodzko, Tarnowskie Góry) or by municipal cultural institutions (Wietrzychowice, Ossów). A commercial law company (e.g. a limited liability company that operates in the Fortress Cultural Park in Srebrna Góra) is an exceptional form of park management. A park can also be operated by a foundation (Kalwaria Pakoska Cultural Park, Cultural Park in Wicina). Sometimes, a separate advisory body is established alongside the board of directors (one case is the Public Consultation Council that operates alongside the Three Mills Valley Cultural Park in Bogdaniec or the Park Council in Gietrzwałd).

The weakness of managing bodies and their powers has a direct effect on lowering a cultural park's effectiveness. The current wide scope of the notion of heritage means that managing a park involves large numbers of stakeholders. Drafting and implementing a consensual vision of and conservation policies for an area of protected landscape heritage within the limits of a cultural park requires cooperation with all such stakeholders. Strategic documents concerning objectives and actions over time are necessary, as are managerial documents that structure dependencies in and that coordinate cooperation.

Cel i zadania

Im precyzyjniej określony jest cel działania, tym większa szansa na skuteczność realizacji. Istotna jest więc konieczność dogłębnego rozpoznania i zrozumienia wartości danego krajobrazu historycznego. Celem nadrzędnym powoływania parków jest zachowanie wartości historycznych i kompozycyjnych osadzonych w krajobrazie oraz działania na rzecz harmonijnej uprawy krajobrazu kulturowego. Realizacji celu towarzyszą różnorodne korzyści: oprócz prawnej ochrony obiektów leżących na terenie parku możemy koncentrować działania na ochronie przed chaotycznymi inwestycjami, łatwiejszym dostępie do środków finansowych pochodzących z programów MKiDN; niebagatelny jest także wzrost prestiżu dla miejscowości oraz dodatkowy argument w staraniach o dotacje unijne. Utworzenie parku kulturowego może przyczyniać się do rewitalizacji danego obszaru czy zwalczać uciążliwy problem nośników reklamowych, które „zalewają” centra polskich miast. Przykładem takich działań jest Kraków, który w roku 2011 ustanowił park kulturowy na obszarze Starego Miasta i w dłuższej perspektywie odnotowuje pozytywne zmiany w sferze komunikacji wizualnej w obszarze chronionym. Park kulturowy jest atrakcją turystyczną, można więc wykreować produkt turystyczny (np. Srebrna Góra), promować miejsce czy region (np. Brzeg, Radom) lub stworzyć przestrzeń rekreacyjną (np. Słupsk).

Aktywność

Aktywność realizowana przez parki kulturowe ściśle wiąże się z zadaniami i celami stawianymi przez władze samorządowe. Może to być rewitalizacja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego (np. Kamieniec Żąbkowski, Pakość, Ossów), bieżąca i trwała ochrona ładu i estetyki (np. Kraków, Zakopane, Łódź) czy próba stworzenia w miejscu mniej znanym „produktu turystycznego” (np. Sieradz, Zgierz, Bieruń). Niestety, w licznych wypadkach stwierdzono brak jakichkolwiek form aktywności. Wygląda to tak, jakby z chwilą stworzenia parku zapał wygasł.

Popularyzacja

Jednym z celów powoływania parków kulturowych jest popularyzacja idei ochrony oraz propagowanie danego dobra – krajobrazu historycznego. Jako podstawową formę popularyzacji zidentyfikowano informowanie za pośrednictwem Internetu o funkcjonowaniu parku kulturowego i jego specyfice. Parki kulturowe mają: własną stronę WWW, konto na Facebooku, prezentacje w ramach portalu YouTube, informacje w Wikipedii. Wszystko to obrazuje aktywność, wolę zarządców komunikowania się z lokalną społecznością i turystami, prezentowania spraw i wydarzeń istotnych z punktu widzenia celów i zadań parku.

Objective and tasks

The more precisely formulated the objective, the greater the chance of it being successfully achieved. It is therefore essential to reliably identify and understand the values of a given historical landscape. The main objective of cultural parks is to preserve historical and compositional values emplaced in the landscape and to conduct measures to harmoniously cultivate this cultural landscape. Achieving this objective is accompanied by various benefits: apart from placing buildings within a park under statutory conservation, we can focus efforts on safeguarding against chaotic development projects, better access to funding from MCaNH programs; the increase in a locality's prestige is also significant, and is another argument in filing for EU subsidies. Establishing a cultural park can contribute to a given area's revitalization or to combating the nuisance of advertisements that "flood" the centers of Polish cities. Cracow is an example of such efforts, as it established a cultural park in the Old Town area in 2011 and, over the long term, has been observing positive change in visual communication in the area under conservation. A cultural park is a tourist attraction, and thus a tourist product can be created (e.g. Srebrna Góra), a location or region can be promoted (e.g. Brzeg, Radom) or a recreational area can be established (e.g. Słupsk).

Activity

Activities conducted by cultural parks are closely tied with the tasks and objectives set before them by municipal administrations. This can be the revitalization and popularization of cultural heritage (e.g. Kamieniec Żąbkowski, Pakość or Ossów), the ongoing and permanent conservation of order and aesthetics (e.g. Cracow, Zakopane, Łódź) or an attempt at creating a "tourist product" in a less well-known place (e.g. Sieradz, Zgierz, Bieruń). Unfortunately, no forms of activity were found in many cases. It appeared as though any enthusiasm dies out at the moment a park is established.

Popularization

One of the objectives of establishing cultural parks is to popularize the idea of conservation and propagate a given asset—a historical landscape. We identified informing of a cultural park's operation and its specificity via the Internet as the basic form of popularization. Cultural parks were found to have: their own websites, Facebook pages, Youtube presentations, information posted to Wikipedia. All of this presents the activity and willingness of park managers in communicating with local communities and tourists, presenting matters and events that crucial from the standpoint of a park's objectives and tasks.

Wnioski systemowe wynikające z analizy SWOT

SWOT	WNIOSKI – DZIAŁANIA
MOCNE STRONY	
Zdefiniowana ustawowo forma ochrony zabytków, mocno usytuowana w obowiązującym systemie prawnym.	Utrzymanie parku kulturowego jako ustawowej formy ochrony zabytków.
Rozbudowane instrumentarium umożliwiające doprecyzowanie i uszczegółowienie celów i zasad ochrony (uchwała, plan ochrony, program zarządzania, zapisy MPZP).	Standardy dokumentacji.
Elastyczność formy ochrony, którą można adresować do konkretnych potrzeb danego miejsca oraz modyfikować z czasem, po realizacji części celów lub zgromadzeniu nowych danych.	Monitoring i mechanizm korzystania z wniosków w celu ewolucji systemu ochrony.
Komplementarność z innymi działaniami prawnymi i planistycznymi.	Powiązanie prawne parku kulturowego z aktami wykonawczymi ustawy krajobrazowej, doprecyzowanie zależności parku kulturowego i MPZP (kolejność działań, zależność, wymuszenie zmiany w MPZP).
Szczegółowa i potwierdzona formalnie instrukcja powoływania parków kulturowych.	Aktualizacja dokumentu.
Doświadczenia w powoływaniu i funkcjonowaniu parków kulturowych.	Monitoring i wnioski systemowe.
Refleksja naukowa towarzysząca historii parków kulturowych (obfita literatura przedmiotu).	Platforma wymiany informacji i doświadczeń między światem badaczy a samorządem i praktykami.
Dobra opinia w sprawie funkcjonowania większości istniejących parków kulturowych.	Kampanie medialne promujące dobre praktyki.
Rosnąca w społeczeństwie świadomość konieczności ochrony krajobrazu kulturowego.	Kampanie medialne promujące dobre praktyki, konkurs lub nagroda GKZ „Krajobraz kulturowy zadbane”.
Istotne zaplecze merytoryczne środowisk zdolnych do podejmowania wyzwań związanych z powołaniem parku kulturowego.	Wzmocnienie mechanizmów wymuszających opieranie się na profesjonalnych studiach i opracowaniach przy powoływaniu i konstrukcji parku kulturowego.
SŁABE STRONY	
Ograniczone możliwości inicjowania procesu powoływania parku kulturowego ze strony gremiów fachowych – inicjatywa w rękach samorządu.	Powiązanie inicjatywy z audytem krajobrazowym.
Złożony proces powoływania parku kulturowego, wymagający zaangażowania dużego, interdyscyplinarnego zespołu specjalistów.	Mechanizmy finansowania dokumentacji parkowych.
Koszty związane z powoływaniem i funkcjonowaniem parku kulturowego.	Mechanizmy finansowania dokumentacji parkowych.
Brak mechanizmów gwarantujących trwałość przyjętych rozwiązań. Zamieranie inicjatyw.	Konieczność powoływania zarządów parków. Przeprowadzenie analiz prawnych i merytorycznych w zakresie budowy narzędzi zwiększających trwałość funkcjonowania parków kulturowych.
Niewykorzystywanie ustawowych możliwości formowania parków kulturowych, zwłaszcza w zakresie powoływania jednostki zarządzającej parkiem kulturowym i opracowywania programów zarządzania.	Wzmocnienie dyrektywy powoływania zarządów parków. Standardy dokumentacji. Propagowanie dobrych praktyk.
Niejasność zależności formalnych parku kulturowego i MPZP – kwestia nadrzędności, kolejności sporządzania lub trybu aktualizacji dokumentów.	Doprecyzowanie zależności parku kulturowego i MPZP (kolejność działań, zależność, wymuszenie zmiany w MPZP).
Słaby przepływ informacji między teoretykami ochrony krajobrazu a samorządami oraz słabe przygotowanie mentalne samorządów do działań w formie powołania parku kulturowego i brak specjalistów w administracji samorządowej.	Platforma wymiany informacji i doświadczeń między światem badaczy a samorządem i praktykami. Stworzenie „instrukcji motywacyjnej” – odpowiedź na pytanie, po co tworzyć park kulturowy.
Brak współpracy państwowych służb konserwatorskich z zarządzającymi parkami kulturowymi.	Doprecyzowanie podziału kompetencji – zarząd parku kulturowego a nadzór i egzekucja ze strony WKZ (zwłaszcza w kontekście uprawnień do nakładania grzywien).
Niekonsekwentnie bądź błędnie wytyczane granice parku kulturowego, nieoparte na wyprzedzającym studium konserwatorsko-krajobrazowym.	Obowiązek sporządzania studium „wstępnego” przed podjęciem uchwały o powołaniu parku – definicja wartości i przedmiotu ochrony.
Trudności w egzekwowaniu zapisów ochronnych.	Doprecyzowanie podziału kompetencji – zarząd parku kulturowego oraz nadzór i egzekucja ze strony WKZ (zwłaszcza w kontekście uprawnień do nakładania grzywien).

Systemic conclusions from the SWOT analysis

SWOT	CONCLUSIONS – ACTIONS
STRENGTHS	
Statutorily defined form of monument conservation, firmly enshrined in the current legal system.	Keeping cultural parks as a statutory form of monument conservation.
Comprehensive instrumentarium that allows detailing and fine-tuning conservation objectives and precepts (resolution, conservation plan, management program, LSDP provisions).	Documentation standards.
Flexibility of conservation forms that can be addressed to the specific needs of a given place and that can be modified over time, after accomplishing certain goals or being given new tasks.	Monitoring and a mechanism for utilizing conclusions to evolve the conservation system.
Complementarity with other legal and planning actions.	Legal connection between cultural parks and executive legislation of the Landscape Act, further detailing of the dependency between cultural parks and LSDPs (sequence of action, dependency, forcing changes in LSDPs).
Detailed and formally approved instruction of establishing cultural parks.	Updating the document.
Experience in establishing and operating cultural parks.	Monitoring and systemic conclusions.
Academic reflection that accompanies cultural park history (substantial body of the literature).	A platform for sharing information and experience between the world of scholars, municipalities and practitioners.
Favorable opinion on the functioning of most cultural parks.	Media campaigns that promote good practices.
A growing awareness of the need to protect the cultural landscape in society.	Media campaigns that promote good practices, a competition or the “Well-maintained cultural landscape” GKZ award.
Essential substantive infrastructure in communities able to take up challenges associated with forming a cultural park.	Enhancing mechanisms that force utilizing professional studies and reports when establishing and structuring a cultural park.
WEAKNESSES	
Limited capability to initiate cultural park establishment by professional bodies—the initiative is in the hands of municipalities.	Linking initiative with landscape audits.
A complex cultural park establishment process that requires the involvement of a large, interdisciplinary team of specialists.	Funding mechanisms for preparing park documentation.
Costs associated with a cultural park’s establishment and operation.	Funding mechanisms for the preparation of park documentation.
A lack of mechanisms that would ensure the permanence of solutions. The fading of initiatives.	The necessity to establish park boards. Conducting legal and substantive analyses on constructing tools that would enhance the permanence of cultural park operation.
Failing to use statutory potential to form cultural parks, especially in terms of establishing a cultural park management body and drafting management programs.	Strengthening the directive of establishing park boards. Documentation standards. Propagating good practices.
Opaqueness of the formal dependencies between cultural parks and LSDPs—a matter of precedence, sequence of drafting or mode of updating documents.	Clarification of dependencies between cultural parks and LSDPs (sequence of action, dependence, forcing revisions in LSDPs).
Poor information flow between landscape conservation theorists and municipalities and poor mental preparation of municipalities for action in the form of establishing a cultural park, lack of specialists in municipal administration.	Platform for sharing information and experience between the world of scholars, municipalities and practitioners. Drafting a “motivational instruction”—an answer to the question about why a cultural park should be established.
No cooperation between state conservation services and cultural park managers.	Clarification of the division of competence—cultural park board and supervision and execution by the VMC (especially in the context of the jurisdiction to impose fines).
Inconsistent or defectively outlined cultural park limits, not based on a preceding conservation and landscape study.	Duty to draft a “preliminary” study prior to voting on a resolution on establishing a park—definition of the values and object of conservation.
Difficulty in enforcing conservation provisions.	Clarification of the division of competences—cultural park board, supervision and execution by the VMC (especially in the context of the jurisdiction to impose fines).

SZANSE	
Kampanie medialne i rządowe na rzecz ochrony krajobrazu kulturowego. Edukacja krajobrazowa społeczeństwa.	Kontynuacja. Wysoki standard przekazu.
Dzielenie się „dobrymi praktykami” przez te samorzady, które powołały parki kulturowe.	Platforma komunikacyjna, monitoring, formy stowarzyszania się gmin – gospodarzy parków kulturowych.
Dostrzeganie i eksponowanie pozytywnego oddziaływania parków kulturowych w zakresie ładu krajobrazowego.	Kampania medialna, edukacja, nagrody. Również stały monitoring i ocena.
Regulacje prawne wspierające powoływanie parków kulturowych.	Powiązanie z aktami wykonawczymi ustawy krajobrazowej.
Ewolucja formy ochrony na podstawie dotychczasowych doświadczeń.	Refleksja naukowa, monitoring, wnioski systemowe.
Monitoring funkcjonowania parków kulturowych.	Instytucja lub program rządowy.
Ewolucja refleksji naukowej nad powoływaniem i funkcjonowaniem parków kulturowych.	Refleksja naukowa, monitoring, wnioski systemowe – patronat państwa, platforma wymiany informacji, bank danych i dobrych praktyk, ewidencja parków kulturowych.
Rosnąca świadomość potrzeby życia w dogodnych warunkach kształtowania przestrzeni publicznych jako wspólnego dobra.	Wspieranie przez edukację i promocję medialną.
Rosnąca grupa specjalistów w zakresie ochrony krajobrazu oraz rosnąca liczba dobrych praktyk zarządzania krajobrazem.	Patronat państwa, obowiązkowe generowanie miejsc pracy w służbach państwowych i samorządowych, standardy zawodowe.
Dobra dynamika gospodarcza, sprzyjająca chęci podnoszenia jakości życia, w tym jakości otoczenia krajobrazowego.	Wykorzystanie koniunktury i dynamiczne reagowanie na zmiany.
ZAGROŻENIA	
Mylenie i mieszanie ustawowych narzędzi ochrony krajobrazu z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawy krajobrazowej, ustawy o planowaniu przestrzennym oraz prawa ochrony środowiska.	Konsekwentne definiowanie parku kulturowego jako formy ochrony zabytków. Jasne określanie kompetencji organów administracji – odpowiedzialność WKZ i innych organów. Korelacja ustaw.
Podatność na zmiany polityczne w samorządzie (w typie: „oni powołali, my odwołamy park kulturowy”).	Przeprowadzenie analiz prawnych i merytorycznych w zakresie budowy narzędzi zwiększających trwałość funkcjonowania parków kulturowych.
Aktywność grup i środowisk przeciwnych powoływaniu parków kulturowych – „szeptana propaganda”, opinia o nieskuteczności działań.	Monitoring i publikacja wyników.
Złożoność struktury prawnej parku, która na każdym etapie grozi blokadą formalną działania parku ze względu na uchybienia proceduralne i prawne w powoływaniu i instrumentacji działania parku.	Aktualizacja instrukcji powoływania parku, korelacja z ustawą krajobrazową (krajobrazy priorytetowe).
Wybiórcze rozumienie parku kulturowego, np. wyłącznie jako narzędzia do zwalczania reklam.	Eksponowanie (i definiowanie) parku kulturowego jako formy ochrony zabytków (zatem relacji krajobrazowych, ale też substancji zabytkowej wypełniającej wnętrza krajobrazowe).
Pokutujące w części społeczeństwa przekonanie o prymacie prawa własności nad regulacjami dotyczącymi interesu wspólnego obywateli.	Edukacja, promocja, konsekwencja w działaniach prawnych, bank dobrych praktyk.
Używanie nazwy „park kulturowy” do innych niż ustawowe działań w zakresie kształtowania przestrzeni publicznej – dezawuowanie nazwy.	Zastrzeżenie nazwy dla ustawowej formy ochrony. Edukacja.
Hierarchia celów, na które samorząd jest gotów wyłożyć fundusze, oraz wysokość funduszy przeznaczanych na funkcjonowanie parku kulturowego.	Współpraca samorządu i państwa (dobro wspólne, publiczne), systemy „stypendialne”.
Nieprofesjonalne zarządzanie parkiem kulturowym, brak lub niewłaściwe usytuowanie ciała zarządzającego w strukturze administracji samorządowej.	Obowiązek sporządzania dokumentów zarządczych, standardy dokumentów, bank dobrych praktyk.
Brak konsekwencji w stosowaniu ustaleń dotyczących parku kulturowego.	Obowiązek sporządzania dokumentów zarządczych, standardy dokumentów, bank dobrych praktyk.

OPPORTUNITIES	
Media and government campaigns aimed at improving the cultural landscape. Education of society about the landscape.	Continuation. High communication standards.
Sharing “good practices” by those municipalities that have established cultural parks.	Communications platform, monitoring, cultural park host-municipality associations.
Recognizing and highlighting the positive impact of cultural parks on landscape order.	Media campaign, education, prizes. Also continuous monitoring and assessment.
Legal regulations that support cultural park establishment.	Linking with executive legislation of the Landscape Act.
Evolution of the conservation form based on previous experience.	Academic reflection, monitoring, systemic conclusions.
Cultural park operation monitoring.	Institution or government program.
Evolution of academic reflection on the establishment and operation of cultural parks.	Academic reflection, monitoring, systemic conclusions—state patronage, information exchange platform, lack of data and good practices, records of cultural parks.
Growing awareness of the need to live in comfortable conditions, planning public spaces as a common good.	Support by education and promotion in the media.
Growing group of specialists on landscape conservation and a growing amount of good practices in landscape management.	State patronage, mandatory generation of employment in state and municipal services, professional standards.
Good economic dynamic that is conducive to a desire to improve quality of life, including the quality of the landscape.	Use of economic conditions and dynamic reaction to change.
THREATS	
Misidentifying and mixing up statutory landscape conservation tools from the Monument Conservation and Preservation Act, the Landscape Act, the Spatial Planning and Development Act and the Environmental Protection Law Act.	Consistent definition of the cultural park as a form of monument conservation. Clear definition of the competences of administrative bodies—responsibilities of the VMC and other bodies. Correlation of acts.
Susceptibility to political changes in municipal governments (of the type: “they established a cultural park so we will close it”).	Conducting legal and substantive analyses of building tools that enhance the permanence of cultural park operation.
Activity of groups and circles opposed to cultural park establishment—“whispered propaganda,” reputation of ineffectiveness.	Monitoring and publication of findings.
Complexity of park legal structure, which is under threat of a formal blockade of the park’s operation at every stage due to procedural and legal irregularities in park establishment and operation instrumentation.	Updating of park establishment instructions, correlation with the Landscape Act (priority landscapes).
Selective understanding of cultural parks, e.g. solely as anti-advertisement tools.	Highlighting (and defining) cultural parks as forms of monument conservation (and landscape relationships, but also of the historical substance that populates landscape interiors).
The opinion among parts of the public as to the precedence of property rights over regulations concerning the common interests of all citizens.	Education, promotion, consistency in legal action, good practice bank.
Using the term cultural park to describe other, non-statutory actions concerning the planning of public space—discreditation of the name.	Restricting term use to statutory conservation forms. Education.
Hierarchy of goals that municipalities are prepared to fund, the amount of funds assigned for cultural park operation.	State–municipality cooperation (common, public good), “scholarship” systems.
Unprofessional cultural park management or improper placement of the managing body in the municipal administration’s structure.	Duty to draft managerial documents, document standards, good practice bank.
Lack of consistency in cultural park provisions application.	Duty to draft managerial documents, document standards, good practice bank.

Szczególnie mocną stroną parku kulturowego jako formy ochrony zabytków jest możliwość dostosowania zasad ochrony do warunków lokalnych i specyfiki przedmiotu ochrony, przez obowiązek stworzenia planu ochrony dla całego obszaru parku. Słabą stroną natomiast, istotnie ograniczającą ekspansję tej formy ochrony, jest pozostawienie inicjatywy i odpowiedzialności (w tym finansowej)¹⁵ w związku z utworzeniem parku kulturowego na barkach gminy. Jak wykazuje doświadczenie, park kulturowy jest też potencjalnie nietrwałą formą ochrony, gdyż może być zlikwidowany bądź przekształcony kolejną uchwałą rady gminy.

Szans należy upatrywać we wzroście świadomości krajobrazowej społeczeństwa, a zagrożeń w „rozmyciu” formuły parku kulturowego w konfrontacji z innymi narzędziami ochrony krajobrazu wynikającymi z ustawy krajobrazowej i ze sfery ochrony środowiska. Problemem jest niezrozumienie istoty parku kulturowego oraz jej zredukowanie do narzędzia w walce z chaosem reklamowym i handlem obnośnym.

Podsumowanie

W wyniku analizy funkcjonowania parków kulturowych i obszarów nieobjętych tą formą ochrony stwierdza się:

- Potwierdzone w wyniku naukowego rozpoznania zasoby historycznych (zabytkowych) krajobrazów kulturowych w Polsce są znaczące, cenne i uzasadniają potrzebę istnienia formy ochrony zabytków skierowaną ku krajobrazom. Celowe jest pogłębianie rozpoznania naukowego i ewidencji konserwatorskiej krajobrazów historycznych.
- Istniejące regulacje prawne z zakresu ochrony krajobrazu w systemie ochrony zabytków wynikają z dotychczasowego rozwoju badań i metodologii architektury krajobrazu oraz ochrony dóbr kultury. Są obiecujące, lecz wykorzystywane w niezadowalającym zakresie. Normy prawne wymagają rozwinięcia i doprecyzowania oraz szerokiej zachęty do wdrażania.
- Istniejące regulacje prawne z zakresu ochrony zabytków w praktyce ochrony krajobrazu są stosowane w niezadowalającym stopniu, a ich skuteczność wynika wyłącznie z determinacji operatorów. Brak jest mechanizmów monitorowania, optymalizacji i zabezpieczenia trwałości stosowanej formy ochrony. Występuje pilna potrzeba stworzenia systemu monitoringu form ochrony krajobrazów historycznych oraz platformy informacyjnej w zakresie dobrych praktyk¹⁶.
- Na niekorzyść skuteczności form ochrony działa brak silniejszego powiązania aktywności samorządu ze wsparciem aparatu państwowego i z rozpoznaniem problematyki przez środowiska badawcze. Celowe jest budowanie mechanizmów inicjowania i wspierania działań samorządu ze strony państwa.
- W nikłym, niezadowalającym stopniu mamy do czynienia z synergią działań regulacji ustawowych

One of the greatest strengths of cultural parks as a form of monument conservation is the ability to adapt conservation regulations to local conditions and the specificity of what is under conservation by the necessity to draft a conservation plan for a park's entire area. Its weakness, one that significantly hinders the expansion of this form of conservation, is leaving initiative and responsibility (including financial responsibility)¹⁵ concerning a park's establishment in the hands of municipalities. Experience shows that cultural parks are a potentially impermanent form of conservation as they can be liquidated or transformed by a subsequent municipal council resolution.

Opportunities should be sought in raising landscape awareness among citizens, while threats are perceived in the “fuzziness” of the cultural park formula when confronted with other landscape conservation forms stipulated in the Landscape Act and the environmental protection sphere. Misunderstanding the essence of the cultural park is a problem, as is its reduction to a tool in the struggle against chaos in advertising and outdoor commerce.

Conclusions

As a result of our analysis of the operation of cultural parks and areas not placed under this form of protection, we conclude the following:

- The assets of historical (heritage) cultural landscapes in Poland, as identified via academic reconnaissance, are significant, valuable and justify the need for the existence of a form of monument conservation dedicated to landscapes. More in-depth academic surveys and conservation recordation of historical landscapes are advised.
- Currently applicable legal regulations on landscape conservation within the monument conservation system arise from the previous development of research on and methodology in landscape architecture and the conservation of cultural assets. They are promising but underused. Legal standards need development and clarification, as well as significant incentivization in their application.
- Currently existing legal regulations on monument conservation, specifically in landscape conservation, are applied to an unsatisfactory degree, and their effectiveness results solely from the determination of operators. There are no mechanisms for monitoring, optimization and securing the permanence of the form of conservation applied. There is an urgent need to create a system of monitoring historical landscape form conservation, combined with an information platform on good practices.¹⁶
- The effectiveness of conservation forms is impeded by there being no strong link between municipal government activity, support from the state apparatus and the state of the art as surveyed by the research community. It is advised to construct mechanisms of initiating and supporting municipal efforts by the state.

i kompetencji organów administracji państwowej oraz samorządowej. Należy przyłożyć większą wagę do współdziałania organów oraz aktywności instytucji doradczych.

- Analiza istniejących parków kulturowych wykazuje olbrzymią różnorodność przedmiotów i zakresów ochrony. Kategoryzacja może stanowić element ułatwiający rozwój systemu. Stąd propozycja pogłębienia refleksji badawczej i budowy skategoryzowanego modelu ochrony.

Rekomendacje

Powoływanie parków kulturowych w obecnym kształcie prawnym jest działaniem wielofazowym (uchwała, MPZP, plan ochrony, program zarządzania), skomplikowanym zarówno merytorycznie, jak i formalnie. Ewolucja systemu powinna zmierzać ku:

- powiązaniu inicjatywy powołania parku kulturowego z wynikami audytu krajobrazowego (korelacja z ustawą krajobrazową) oraz ewentualnym statusem pomnika historii;
- poszukiwaniu pola współdziałania administracji państwowej i samorządowej w dzieleniu odpowiedzialności (i kosztów) powołania parku kulturowego (np. w zakresie finansowania wstępnego studium konserwatorsko-krajobrazowego z wytycznymi co do granic ochrony i wartości podlegających ochronie ze strony państwa) – rozwiązanie preferowane w przypadku przyjęcia zasady o łączeniu formy ochrony krajobrazu ze statusem pomnika historii; lokalne propozycje powinny być dalej wyłącznie w rękach i odpowiedzialności samorządu; możliwość powiązania parku kulturowego z ustawą krajobrazową i audytem w sferze krajobrazów priorytetowych;
- tworzeniu zachęt i systemowej edukacji dla samorządów w zakresie działań na rzecz ochrony krajobrazu, a co za tym idzie: powoływania parków kulturowych;

Istotną wadą obecnie funkcjonującego systemu prawnego jest niestabilność ochrony za pośrednictwem parku kulturowego, celowa zatem jest ewolucja zapisów prawnych określających warunki (przesłanki) uchylenia uchwały o ustanowieniu parku kulturowego. Z doświadczeń parków wynika, że konieczne (obligatoryjne, a nie uznaniowe) powinno być ustanawianie zarządu parku kulturowego z prerogatywami koordynacji działań różnych podmiotów (np. przez plan ochrony i program zarządzania) obecnych na obszarze parku oraz uprawnieniami egzekucyjnymi w zakresie respektowania uchwały o powołaniu parku. Istotną wadą systemową jest brak ewidencji istniejących parków kulturowych oraz brak ich bieżącego monitoringu, co w znaczący sposób ogranicza możliwości reagowania na dysfunkcje systemu – tak naprawdę nikt nie wie, ile jest, gdzie i w jakim stanie w danym momencie są parki kulturowe w Polsce – ustawowa forma ochrony (!). Tym trudniej odpowiadać na pytanie o skuteczność ochrony.

- The synergy of legislative efforts and competencies shown by state or municipal administration bodies is unsatisfactory and minuscule where present. More weight should be attached to inter-body cooperation and the activity of advisory institutions.
- Analysis of existing cultural parks shows an immense diversity in conservation focus and scope. Categorization can facilitate the system's development. Hence, we propose deeper academic reflection on and the construction of a category-based conservation model.

Recommendations

The establishment of cultural parks in the current legislative environment is a multi-phase action (resolution, LSDP, conservation plan, management program) that is complicated both substantively and formally. An evolution of this system should aim to:

- link the initiative of establishing a cultural park with the findings of landscape audits (correlation with the Landscape Act) and possible Monument to History status;
- search for a field where state and municipal administrations can cooperate in sharing responsibility for (and the cost of) establishing a cultural park (e.g. in funding a preliminary landscape conservation study with guidelines concerning conservation limits and values to be preserved by the state)—a solution preferable in the case of adopting the principle of combining landscape conservation forms with monument to history status, local proposals should continue to be solely in the hands of municipalities and be their responsibility; possibility to link cultural parks with the Landscape Act and priority landscape audits;
- create incentives and systemic education for municipal governments concerning landscape conservation action and the establishment of cultural parks;
- one key flaw of the current legal system is the instability of conservation applied via a cultural park, which is why it is advised to evolve provisions that define the conditions (eventualities) for repealing a resolution concerning the establishment of cultural parks;
- park experience shows that it should be necessary (obligatory instead of discretionary) to establish cultural park boards with prerogatives including the coordination of various bodies (e.g. via the conservation plan and management program) present in the park, with executive powers concerning following the park establishment resolution;
- a lack of records concerning existing cultural parks and their ongoing monitoring is a significant systemic flaw, which substantially limits the potential to react to the system's dysfunction—nobody actually knows where and how many cultural parks there are in Poland at any given time—it is a statutory form of conservation (!). This makes it even more difficult to answer questions about the effectiveness of conservation.

Na wszystkie kroki – uchwałę o powołaniu parku, plan ochrony parku i jego przyjęcie, program zarządzania i jego przyjęcie, uchwalenie lub doprecyzowanie zapisów MPZP, monitoring działań – samorząd musi mieć określony czas. W razie braku (w terminie) któregoś z elementów park nie zostaje zmaterializowany. Potrzebny jest zatem precyzyjny zapis w ustawie terminów realizacji konkretnych działań.

Problemem pozostają koszty związane z powołaniem i funkcjonowaniem parku kulturowego: od sporządzenia planu po codzienne zarządzanie chronionym terenem i monitoring działań. Koszty wynikają też z relatywnie słabego przygotowania samorządów i braku specjalistów w administracji samorządowej do realizacji zadań parków kulturowych. Kwestią trudną jest uzyskanie społecznego poparcia dla tego typu inicjatyw, zwłaszcza jeśli łączą się one ze zmianami w MPZP. Potrzebna jest modyfikacja systemu w zakresie dzielenia kosztów ochrony krajobrazu między państwem a samorządem.

Usprawnienie systemu byłoby możliwe przez wprowadzenie i usankcjonowanie prawne ewidencji konserwatorskiej krajobrazów historycznych (zabytkowych) jako materiału badawczego, pomocnego w formułowaniu projektu parku kulturowego.

Koncepcje ewolucji systemowej

W celu zwiększenia rangi formy ochrony, jaką jest park kulturowy, oraz w celu optymalizacji jej funkcjonalności powinny nastąpić działania w następujących sferach:

- ściśle powiązanie audytu i ustawy krajobrazowej z formułą parków kulturowych (zakotwiczenie ich w ustawie o ochronie i opiece nad zabytkami i w aktach wykonawczych do ustawy krajobrazowej); z uwzględnieniem koncepcji trójstopniowej – gminnych parków kulturowych, wojewódzkich priorytetowych (lub regionalnych) parków kulturowych oraz (krajowych/narodowych) parków kulturowych powiązanych z uznaniem za pomnik historii;
- ściśle zdefiniowanie parku kulturowego jako formy ochrony zabytków, a nie krajobrazów kulturowych w ogólności – z tym łączy się instrumentarium i odpowiedzialność służb konserwatorskich, a pozostałe krajobrazy mogą pozostać w gestii planistów, przyrodników itp.

Potencjalny konflikt może się pojawić w przypadku ustanowionych parków krajobrazowych, gdzie kultura i natura się równoważą. Na pewno błędem będzie dublowanie form ochrony i odpowiedzialności organów administracji. Dla takich obszarów trzeba stworzyć odrębną metodologię ochrony, która pogodzi zasady parku kulturowego (ochrony historycznych wartości kulturowych) i wymogi ochrony środowiska (parku krajobrazowego). Metodologia ta powinna znaleźć odzwierciedlenie w planach ochrony parków krajobrazowych i uzgadnianiu ich przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Słabością systemu jest pozostawienie samorządom wyłącznej inicjatywy powoływania parków kulturo-

All steps—the park establishment resolution, park conservation plan and its approval, the management plan and its approval, passing or clarifying LSDP provisions, ongoing monitoring—should have a specified timeframe within which municipalities are to address them. Should any given element be absent (on time), then a park should not be considered materialized. We therefore require explicit provisions concerning the timeframe for carrying out specific actions.

The costs of establishing and operating a cultural park remain problematic: ranging from drafting a plan to the everyday management of the area under conservation and ongoing monitoring. Costs also stem from the relatively poor preparation of municipalities and a lack of specialists in the municipal administration that could aid in carrying out cultural park tasks. Obtaining public support for such initiatives is difficult, especially when they are coupled with amendments to LSDPs. The system needs to be modified in terms of sharing the cost of landscape conservation between the state and municipalities.

Enhancing the system's efficiency could be possible by introducing and legally sanctioning a historical (heritage) landscape conservation record as research material that could aid in formulating a cultural park draft.

Proposals for systemic evolution

To elevate the status of the cultural park as a form of conservation and to optimize its functionality, action should be taken in the following spheres:

- closely connecting landscape audits and the Landscape Act with the formula of cultural parks (anchoring them in the Monument Conservation and Preservation Act and in the executive legislation of the Landscape Act); while accounting for a three-level proposal—municipal cultural parks, priority voivodeship (or regional) cultural parks and (national/state) cultural parks combined with acknowledgement as a monument to history;
- precisely defining the cultural park as a form of monument conservation instead of cultural landscape conservation in general—this is linked with a proper instrumentarium and responsibility of conservation services and other landscapes could remain in the jurisdiction of planners, environmentalists, etc.

A potential conflict could appear in the case of established landscape parks, where culture and nature are balanced. It would certainly be an error to repeat conservation forms and responsibilities of administrative bodies. A separate conservation methodology should be prepared for such areas, one that would reconcile the regulations of a cultural park (conserving historical cultural values) with the requirements of environmental protection (landscape park). This methodology should be reflected in landscape park conservation plans and their approval by the voivodeship monuments conservator.

Leaving the establishment of cultural parks at the sole discretion of municipal governments is a system-

wych, a te nie zawsze mają wolę lub właściwą perspektywę poznawczą. Rozwiązań należy szukać w systemie krajowej ewidencji krajobrazów kulturowych (zabytkowych), jako zachęt czy podbudowy merytorycznej dla działań samorządu.

Wyjściem może być wprowadzenie podziału:

Park kulturowy – forma ochrony pozostająca w całości w gestii samorządu gminy (forma dotychczasowa).

Priorytetowy park kulturowy – wynikający z ustaleń audytu krajobrazowego w odniesieniu do szczególnie cennych krajobrazów historycznych (zabytkowych), postulatywnie powiązany z koniecznością wykonania dokumentacji wstępnej – ewidencji konserwatorskiej (określającej przedmiot ochrony, zasięg ochrony oraz zasadnicze wskazania ochronne) finansowanej ze środków państwa, jako zachęty i wsparcia dla samorządu, który nadal pozostaje jedynym dysponentem tej formy ochrony. Krajobrazy priorytetowe wynikające z audytu będą obejmowane szczególną ochroną planistyczną. Tam, gdzie kryteria pomnika historii nie są spełnione, a mimo to w audycie pojawia się krajobraz priorytetowy, tam samorząd we własnym zakresie wprowadza park kulturowy. Proponuje się połączenie wyników audytu krajobrazowego z ustanowieniem ewidencji konserwatorskiej krajobrazów historycznych (szczególnie cennych). Ewidencja może mieć charakter wstępnej dokumentacji analitycznej umożliwiającej powołanie parku kulturowego.

Pomnikowy (ewentualnie krajowy) park kulturowy – forma ochrony powiązana obligatoryjnie z uznaniem za pomnik historii i preferencyjnym systemem finansowania ochrony zabytków (i krajobrazu historycznego) w granicach uznania. Tam, gdzie jest pomnik historii, tam park kulturowy, który go dopełnia, jest współtworzony (współfinansowany) przez państwo. Parki kulturowe powinny być ściśle związane ze statusem Pomnika Historii. Jeśli jakiś obszar uznajemy za pomnik, park powinien zostać powołany „automatycznie”, by wprowadzać na tym obszarze szczególne, doprecyzowane regulacje ochronne. W takiej koniunkcji samorząd musi mieć pełną świadomość odpowiedzialności, jaką na siebie przyjmuje, występując o status Pomnika. Jednocześnie pomnik historii zyskuje nowe oprzyrządowanie, które czyni go bardziej skuteczną i kompletną formą ochrony. Państwo konsekwentnie wspiera działania ochronne w granicach pomnika historii, co dla samorządu tworzy ścieżkę starań o ustanowienie pomnika historii (i parku kulturowego) jako inwestycji oddziałującej na stan ekonomiczny, konkurencyjność i wizerunek gminy.

Powinno być jasno zadeklarowane, że pomniki historii mają dodatkowe źródła finansowania przeznaczone wyłącznie na ochronę dziedzictwa kulturowego, w tym tworzenie parku kulturowego i zarządzanie nim. Powiązanie pomnika historii z parkiem lub priorytetowym krajobrazem kulturowym pozwoli na racjonalne wytyczanie granic, oparte na wyprzedzającym studium konserwatorsko-krajobrazowym – tym sposobem parki zostaną powiązane z najcenniejszymi miejscami w kraju.

ic weakness, as they sometimes lack the necessary will or proper cognitive perspective. Solutions should be sought in a state cultural (heritage) landscape record, as incentives or substantive support for municipal action.

A possible solution could like in the following division:

Cultural park – a form of conservation that remains in the sole discretion of the municipality (current form).

Priority cultural park – one that results from the findings of a landscape audit in reference to especially valuable historical (heritage) landscapes, to be linked with the necessity of preparing preliminary documentation—a conservation record (that specifies the object of conservation, scope of conservation and essential conservation indications), funded by the state, as an incentive to and support for municipalities that continue to remain the sole administrators of this form of conservation. Priority landscapes that result from an audit would be placed under special planning protection. Wherever the criteria for establishing a monument to history are not met, and a priority landscape is present, the municipality shall establish a cultural park at its own discretion. It is proposed to combine the findings of landscape audits with establishing a (high-value) historical landscape conservation record. This record could have the character of preliminary analytical documentation that would allow the establishment of a cultural park.

Heritage (or state) cultural park – a form of conservation that would be mandatorily tied with recognition as a monument to history and a preferential system of monument (and historical landscape) conservation funding, to be determined. Wherever there is a monument to history, a cultural park that supplements it should be established and co-created (co-funded) by the state. Cultural parks should be closely linked with Monument to History status. If we recognize a given area as a monument, a park should be established “automatically,” so as to introduce dedicated, clear conservation regulations. In this conjunction, the municipality must be fully aware of the responsibility it would take upon itself by filing for Monument to History status. At the same time, a monument to history would gain new instruments that would make it a more effective and complete conservation form. The state consistently supports conservation measures within the boundaries of monuments to history, which creates a path for municipalities to apply for establishing monuments to history (and cultural parks) as a project that affects a municipality’s economic status, competitiveness and image.

There should be a clear declaration that monuments to history have additional funding sources dedicated solely to the conservation of cultural heritage, including the establishment and management of a cultural park. Linking a monument to history to a park or priority cultural landscape could allow a rational demarcation of their limits, based on a preliminary landscape and conservation study—thus, parks would be linked with the most precious places in the country.

Ryc. 1. Park Kulturowy Nowa Huta w Krakowie, panorama placu Centralnego – stan obecny; fot. U. Forczek-Brataniec, P. Nosalska.
 Fig. 1. Nowa Huta Cultural Park in Cracow, panorama of Central Square – current state; photo by U. Forczek-Brataniec, P. Nosalska.

Ryc. 2. Park Kulturowy Nowa Huta w Krakowie, panorama placu Centralnego – stan proponowany; wizualizacja U. Forczek-Brataniec, P. Nosalska.
 Fig. 2. Nowa Huta Cultural Park in Cracow, panorama of Central Square – proposed state; visualization prepared by U. Forczek-Brataniec, P. Nosalska.

Bez względu na przyporządkowanie obszarom parkowym niezbędny jest program monitoringu funkcjonowania parków kulturowych (od ewidencji powołań parków, przedmiotu ochrony, przez struktury prawne po skuteczność działania) oraz program analiz systemowych danych z monitoringu, z których wnioski będą na bieżąco służyć ewolucji systemu ochrony. Jako rozwiązanie pilotażowe proponuje się stworzenie programu monitoringu i wsparcia merytorycznego parków kulturowych w ramach krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Poniesiony dotąd trud pozwala wierzyć, że parki nie będą podatne na kaprysy lokalnej polityki (widzimy zamieranie tych inicjatyw, np. po kolejnych wyborach) i nie będą służyły załatwianiu spraw drobnych. Park kulturowy nie powinien być prawną „proteżą” pozwa-

Ryc. 3. Park Kulturowy obszaru ulicy Krupówki w Zakopanem – stan obecny; fot. U. Forczek-Brataniec, P. Nosalska.
 Fig. 3. Cultural Park for the Krupówki Street area in Zakopane – current state; photo by U. Forczek-Brataniec, P. Nosalska.

Due to assignment to park areas, a monitoring program for cultural park functioning is necessary (ranging from a record of park establishment, the object of conservation, to legal structures and effectiveness) and a program of systemic analysis of data from this monitoring, the conclusions of which would be used in an ongoing evolution of the conservation system. As a pilot solution, we propose establishing a program that would include monitoring and substantive support for cultural parks within the framework of the state monument conservation and preservation program.

The efforts made thus far allow us to believe that parks shall not be susceptible to the whims of local politics (we are observing the dying out of such initiatives, for instance after local elections) and shall not be used to settle small issues. A cultural park should not be a legal pros-

Ryc. 4. Park Kulturowy obszaru ulicy Krupówki w Zakopanem – stan proponowany; wizualizacja U. Forczek-Brataniec, P. Nosalska.
 Fig. 4. Cultural Park for the Krupówki Street area in Zakopane – proposed state; visualization prepared by U. Forczek-Brataniec, P. Nosalska.

lajając na działania niemieszczące się w ramach innych regulacji – od porządkowania chaosu reklamowego, przez eliminację wątpliwych form gospodarowania po uzyskanie dotacji na rewitalizację lokalnej atrakcji. Następuje mylenie np. narzędzi ochrony krajobrazu z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawy krajobrazowej, ustawy o planowaniu przestrzennym oraz prawa ochrony środowiska. Rezygnacja z ustanowionej formy ochrony jest działaniem szkodliwym w wymiarze społecznym, finansowym (odpowiedzialność za poniesione koszty) i edukacyjnym.

thesis that allows for action that does not fit into other regulations—ranging from the structuring of advertisement chaos, through the elimination of questionable forms of use, to obtaining funding for the revitalization of a local attraction. Landscape protection tools from the Monument Conservation and Preservation Act are mistaken for those from the Landscape Act, the Spatial Planning and Development Act and the Environmental Protection Act. Abandoning this form of conservation is detrimental both socially, financially (responsibility for the costs incurred) and educationally.

Bibliografia / References

Źródła / Sources

- Marcinek Roman, Myczkowski Zbigniew, Siwek Andrzej, „Park kulturowy jako forma ochrony krajobrazu kulturowego (historycznego)” 2017, mps, <http://krajobrazmojegomiasta.pl/wydawnictwa>.
- Plan ochrony Parku Kulturowego obszaru ulicy Krupówki, oprac. zespół w składzie: Urszula Forczek-Brataniec, Roman Marcinek, Zbigniew Możdziej, Paulina Nosalska, Aleksandra Rykaczewska, Andrzej Siwek, Jerzy Wowczak, pod kier. nauk. Zbigniewa Myczkowskiego, Kraków 2017–2018.
- Projekt Parku Kulturowego Nowa Huta. Etap I i II, oprac. zespół w składzie: Z. Myczkowski (kier. nauk.), R. Marcinek (gł. proj.), Karol Chajdys, Urszula Forczek-Brataniec, Karolina Latusek, Paulina Nosalska, Andrzej Siwek, Wojciech Rymśa-Mazur, Krzysztof Wielgus, Kraków 2015–2016.
- Zasady tworzenia Parku Kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania planu jego ochrony. Materiały instruktażowe dla gminnych samorządów terytorialnych, autorów planów ochrony, wojewódzkich i samorządowych konserwatorów zabytków* (przyjęte i rekomendowane do stosowania przez Radę Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury 6 X 2005, na podstawie art. 16 i 17 ustawy z 23 lipca 2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. nr 162 z 17 IX 2003, poz. 1568), oprac. zespół w składzie: Aleksander Böhm (główny konsultant), Maria Łuczyńska-Bruzda, Jadwiga Środulska-Wielgus, Krzysztof Wielgus, Urszula Forczek-Brataniec, Krzysztof Stokłosa, Anna Skrzyńska, współpraca: Piotr Dobosz, Janusz Korzeń, Roman Marcinek, Katarzyna Piotrowska-Nosek.

Opracowania / Secondary sources

- Bogdanowski Janusz, *Droga od obiektu do zabytkowego krajobrazu*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” 1994, t. 1.
- Marcinek Roman, Siwek Andrzej, *Monitoring miejsc o szczególnym znaczeniu dla polskiego dziedzictwa kulturowego*, [w:] *Stare miasteczka w nowych czasach. Ochrona zespołów staromiejskich a turystyka masowa. Kazimierz miasto zagrożone*, materiały z konferencji naukowej Kazimierz Dolny 30 listopada–1 grudnia 2006, red. Bogusław Szmygin, Warszawa 2007.

- Myczkowski Zbigniew, *Cultural Landscape – Phenomenon of Integrating Cultural and Natural Heritage Protection*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2018, nr 56.
- Myczkowski Zbigniew, *Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach chronionych w Polsce*, Kraków 1998.
- Myczkowski Zbigniew, *Rewaloryzacja krajobrazu kulturowego*, [w:] *Zabytek zadbany. Co to znaczy?*, red. Iwona Liżewska, Warszawa 2015.
- Siwek Andrzej, *Ewidencja i monitoring – filary systemu ochrony zabytków*, „Biuletyn Informacyjny PKN ICOMOS” 2016, nr 1 (32).
- Siwek Andrzej, *Ochrona historycznego krajobrazu kulturowego – ewolucja systemu*, [w:] *Nic nad oryginał. Księga dedykowana pamięci Barbary Tondos i Jerzego Tura*, red. Agnieszka Gronek, Joanna Daranowska-Łukaszevska, Kraków–Rzeszów 2019.
- Siwek Andrzej, *Od krajobrazu historycznego do krajobrazu zabytkowego – problemy ochrony krajobrazów kulturowych*, [w:] *Przeszłość dla przyszłości*, t. 3, red. Andrzej Kadłuczka, Jacek Czechowicz, Kraków 2015.
- Świdrak Marek, *Przedmiot ochrony, celowość oraz dopuszczalne granice ingerencji uchwały tworzącej park kulturowy*, [w:] *Historia – Pamięć – Tożsamość w edukacji humanistycznej*, t. 6: *Ochrona i promocja dziedzictwa kulturowego jako forma zachowania pamięci o przeszłości*, red. Bożena Popiołek, Urszula Kicińska, Agnieszka Słaby, Kraków 2020.
- Tomaszewski Andrzej, *Wprowadzenie*, [w:] *Zarys koncepcji krajowego systemu ochrony zabytkowych krajobrazów kulturowych w Polsce*, Warszawa 1996.
- Tomczak Janusz, *Park kulturowy w systemie ochrony zabytków w Polsce*, „Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury” 2019, z. 4 (36).
- Vademecum Konserwatora Zabytków. Międzynarodowe Normy Ochrony Dziedzictwa Kultury*, red. Bogusław Szmygin, Warszawa 2015.
- Zalasińska Katarzyna, Zeidler Kamil, *Wykład prawa ochrony zabytków*, Gdańsk 2015.
- Zołnierczuk Maciej, *Zakres i skuteczność planów ochrony parków kulturowych*, „Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula” 2019, nr 1 (59).

- ¹ J. Bogdanowski, *Droga od obiektu do zabytkowego krajobrazu*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” 1994, t. 1, s. 7–17.
- ² A. Siwek, *Ochrona historycznego krajobrazu kulturowego – ewolucja systemu*, [w:] *Nic nad oryginał. Księga dedykowana pamięci Barbary Tondos i Jerzego Tura*, red. A. Gronek, J. Daranowska-Łukaszewska, Kraków–Rzeszów 2019, s. 264–278.
- ³ Z. Myczkowski, *Cultural Landscape – Phenomenon of Integrating Cultural and Natural Heritage Protection*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2018, nr 56, s. 70–87.
- ⁴ A. Tomaszewski, *Wprowadzenie*, [w:] *Zarys koncepcji krajowego systemu ochrony zabytkowych krajobrazów kulturowych w Polsce*, „Krajobrazy” 1996, nr 16 (28), s. V–VIII.
- ⁵ A. Siwek, *Od krajobrazu historycznego do krajobrazu zabytkowego – problemy ochrony krajobrazów kulturowych*, [w:] *Przeszłość dla przyszłości*, t. 3, red. A. Kadłuczka, J. Czechowicz, Kraków 2015, s. 69–80.
- ⁶ R. Marcinek, Z. Myczkowski, A. Siwek, „Park kulturowy jako forma ochrony krajobrazu kulturowego (historycznego)” 2017, mps, <http://krajobrazmojegomiasta.pl/wydawnictwa>.
- ⁷ K. Zalaszińska, K. Zeidler, *Wykład prawa ochrony zabytków*, Gdańsk 2015, s. 105–107.
- ⁸ Tym samym plan ochrony staje się dokumentem wewnętrznym gminy, który ma na celu dopełnienie ustawowej formy ochrony zabytków; por. M. Zołnierczuk, *Zakres i skuteczność planów ochrony parków kulturowych*, „Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula” 2019, nr 1 (59), s. 50–59.
- ⁹ Art. 16 i 17 ustawy z 23 VII 2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. 2020, poz. 282, 782, 1378.
- ¹⁰ *Zasady tworzenia parku kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania planu jego ochrony. Materiały instruktażowe dla gminnych samorządów terytorialnych, autorów planów ochrony, wojewódzkich i samorządowych konserwatorów zabytków* (przyjęte i rekomendowane do stosowania przez Radę Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury 6 X 2005, na podstawie art. 16 i 17 ustawy z 23 lipca 2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. nr 162 z 17 IX 2003, poz. 1568).
- ¹¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z 11 I 2019 w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych, Dz.U. 2019, poz. 394.
- ¹² M. Świdrak, *Przedmiot ochrony, celowość oraz dopuszczalne granice ingerencji uchwały tworzącej park kulturowy*, [w:] *Historia – Pamięć – Tożsamość w edukacji humanistycznej*, t. 6: *Ochrona i promocja dziedzictwa kulturowego jako forma zachowania pamięci o przeszłości*, red. B. Popiołek, U. Kicińska, A. Słaby, Kraków 2020, s. 85–86.
- ¹³ Por. *Deklaracja w sprawie zachowania genius loci (ducha miejsca), Quebec 2008*, [w:] *Vademecum Konserwatora Zabytków. Międzynarodowe Normy Ochrony Dziedzictwa Kultury*, red. B. Szmygin, Warszawa 2015, s. 179–181; Z. Myczkowski, *Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach chronionych w Polsce*, Kraków 1998.
- ¹⁴ Wykaz parków będących podstawą analizy jest dostępny w formie elektronicznej; zob. R. Marcinek, Z. Myczkowski, A. Siwek, op. cit.
- ¹⁵ Roszczenia właścicieli i użytkowników wieczystych związane z utworzeniem parku kulturowego szerzej zob.: J. Tomczak, *Park kulturowy w systemie ochrony zabytków w Polsce*, „Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury” 2019, z. 4 (36), s. 49–53.
- ¹⁶ Problem braku monitoringu zabytków występuje szerzej w polskim systemie ochrony, co było wielokrotnie podnoszone w literaturze przedmiotu; zob.: R. Marcinek, A. Siwek, *Monitoring miejsc o szczególnym znaczeniu dla polskiego dziedzictwa kulturowego*, [w:] *Stare miasteczka w nowych czasach. Ochrona zespołów staromiejskich a turystyka masowa. Kazimierz miasto zagrożone*, materiały z konferencji naukowej Kazimierz Dolny 30 listopada–1 grudnia 2006, red. B. Szmygin, Warszawa 2007, s. 158–175; A. Siwek, *Ewidencja i monitoring – filary systemu ochrony zabytków*, „Biuletyn Informacyjny PKN ICOMOS” 2016, nr 1 (32), s. 24–28.

Streszczenie

Różnorodność krajobrazu to także wielość i różnorodność form ochrony jego struktury i piękna. Trwa ona od ponad 150 lat w świecie i ponad 100 lat w Polsce. Od 20 lat ogniskuje się wokół krajobrazu kulturowego i jego ustawowej formy ochrony, jaką jest park kulturowy. Po wprowadzeniu możliwości ich tworzenia, w wojewódzkich strategiach wytypowano przeszło 200 obszarów. Obecnie ich liczba waha się w granicach 40. Proces jest dynamiczny, ponieważ już w roku 2021 odnotowano likwidację jednego, a równocześnie pojawiają się uchwały samorządowe dla utworzenia kilku kolejnych. W artykule autorzy, w ślad za opracowaną przez nich obszerną ekspertyzą powstałą w Narodowym Instytucie Dziedzictwa, poddają analizie istniejące parki kulturowe, cele ich powołania, treści uchwał, z mocy których powstały, zapisy planów ochrony oraz praktyki ich funkcjonowania. Ocenie poddano sposoby zarządzania nimi, aktywność oraz popularyzację. Całość została poddana analizie SWOT.

Abstract

Landscape diversity also means a diversity and multitude of forms of conserving its structure and beauty. This conservation has lasted for over 150 years around the world and for over 100 years in Poland. For around twenty years, it has concentrated around the cultural landscape and its form of statutory protection: the cultural park. After it became possible to establish such parks, voivodeship strategies were amended to list over 200 areas. At present, this number is around forty. The process is dynamic, as the liquidation of a park was observed already in 2021, and several resolutions on the establishment of one were recorded. In this paper, the authors, following their comprehensive expert report drafted at the National Heritage Institute, analyze existing cultural parks, the goals of their establishment, the content of resolutions that had established them, conservation plan provisions and the practice of their operation. Their management, activity and popularization were assessed. The findings were then subjected to a SWOT analysis.